

принципом, включає в себе, дві великі групи вправ: вправи, які формують навички (підготовчі) і вправи, які розвивають мовленнєві вміння. В українському прикладному мовознавстві ще немає усталеної класифікації таких вправ, а відповідно українських термінів на позначення їх типів, а тому використовуються класифікації та терміни, запропоновані російськими мовознавцями Ю.Сосенком, О.Сухих, А.Леонтьєвим. На початковому етапі навчання використовуються підготовчі вправи. Підготовчі вправи спрямовані на автоматизацію певної дії з мовним матеріалом, визначеним заздалегідь. Вони повинні відповідати певним вимогам: мати комунікативне спрямування, ситуативну співвіднесеність, забезпечувати відносну безпомилковість і швидкість виконання. За способом виконання підготовчі вправи поділяють на *імітаційні, підставні, трансформаційні і репродуктивні* [4]. Мовленнєві вправи – це вправи, які передають реальну комунікацію, тому вони можуть використовуватись лише на просунутому етапі навчання. Мовленнєві вправи, характеризуються самостійною реалізацією задуму і ситуативною зумовленістю висловлювання. Такі вправи є важливим елементом навчання української мови чужомовних слухачів, сприяють адекватному сприйманню і засвоєнню практичної граматики української мови як іноземної.

Перед прикладним українським мовознавством постає багато важливих завдань. Серед них особливо значущими є розробка власної методики досліджень та формування термінологічної бази, яка дозволить піднятися на якісно новий рівень розвитку цієї молодій галузі української лінгвістики.

1. Розембаум Е.М. Деякі особливості навчання іноземних мов у світі порівняльного вивчення // Нариси з контрастивної лінгвістики – К., 1979. – С.183. 2. Костомаров В.Г., Митрофанова О.Д. Методическое руководство для преподавания русского языка иностранцам. – М., 1988. – С.37. 3. Рожкова Г.И. Русский язык в нерусской аудитории. – М., 1986. – С.37. 4. Методика / под ред. А.П.Леонтьева. – М., 1990. – С.73.

Тетяна Катиш

Дніпропетровський національний університет

МЕДИЧНІ ТЕРМІНИ В МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФАНТАСТИКИ

© Тетяна Катиш, 2002

Стаття присвячена аналізу медичних термінів у мові сучасної української фантастики. Визначені основні шляхи використання медичної термінології. Виділені найбільш частотно вживані групи термінів.

The article is devoted to analysis of medical terms in the modern Ukrainian science fiction. The main ways of using medical terminology are presented. Groups of terms of most common usage have been picking out.

Проблема функціонування термінів у неспеціальній літературі багатоаспектна. Вона може досліджуватися в стилістичному, конкретно-історичному, структурно-семантичному та інших планах. Її розробка підготовлена теоретично працями В.В.Виноградова, О.О.Реформатського, О.І.Єфімова. У результаті досліджень встановлено, що термін,

потрапляючи в неспеціальні мовні сфери, набуває суттєвих конотацій, що ведуть до його повної детермінологізації [1, с.217].

У наш час проблема зберігає свою актуальність, оскільки міграція термінів в інші сфери не тільки продовжується, але й значно зростає. Переконалим доказом цього процесу є наявність великої кількості термінів у мові наукової фантастики. Серед них найбільш активні медичні терміни. Активізація вживання медичних термінів, їх входження до загальнолітературного вжитку має давню традицію, описану Ю.С.Сорокіним [2], який на великому матеріалі показав входження медичної лексики до літературної мови й розвиток у деяких термінів нових значень.

У даній статті основна увага буде зосереджена на проблемі реального функціонування медичних термінів у мові письменників, що працюють у жанрі фантастики (В.Тарнавський, О.Бердник, В.Чемерис, Н.Околітенко, О.Романчук, В.Бережний, І.Росоховатський, Н.Гайдамака, О.Ємченко, В.Заєць).

Беручи до уваги образну специфіку художніх текстів, спробуємо виділити загальні тенденції використання термінів. Аналіз матеріалів дозволяє говорити про різноманітність функціонального використання медичних термінів. Можна виділити дві групи термінів: терміни, що використовуються в прямому значенні (в основній своїй номінативній функції), і терміни, що вживаються в переносному значенні.

Семантика термінів, що виконують номінативну і комунікативну функції, більшою мірою залежить від індивідуальних авторських прийомів введення їх у мовну тканину твору. Як зазначає В.Ярмак, медична термінологія найбільш активно залучається тими авторами, для яких коло медичних уявлень є близьким і зрозумілим, насамперед, з точки зору їх спеціальності [3, с.18].

Другий аспект використання термінологічної лексики у фантастиці – образно-переносне їх вживання у складі порівняльних і метафоричних побудов.

1. Терміни в прямому значенні вживаються в двох основних формах: без пояснень і з розкриттям їх змісту. Без будь-яких пояснень вживаються:

а) широко відомі терміни;

б) наукові терміни, які в художніх контекстах виконують функцію безпосереднього зображення дійсності, називаючи медичні реалії, процеси, властивості.

У мові наукової фантастики медична термінологія вводиться переважно без пояснень. Як правило, це часто вживані терміни, тому вони зрозумілі для сучасного масового читача. Наприклад:

“Вихідні дані: температура тіла, тиск, пульс, частота дихання, лінія кардіограми, експрес-аналізи” [Н.Гайдамака].

“Він [академік – Т.К.] поставив діагноз: “Мігрень. Так, так, особлива мігрень, не більше!” Він пояснив, що при такому захворюванні судини в мозку звужуються більше, ніж при звичайній мігрені. Порушується кровопостачання мозку” [І.Росоховатський].

“О першій годині ночі на пункті швидкої допомоги Московського району пролунав тривожний дзвінок; спотворений, перехоплений астмою, чоловічий голос насилу видавив у трубку:

– Лікарю... приїздіть...” [В.Тарнавський].

“Минулого разу син майже довів його до інфаркту” [О.Бердник].

“Симулювати можна що завгодно. Тиск, температуру, запалення апендикса” [О.Бердник].

“Збуджені ділянки мозку передають сигнали по нервах, змінюють режим роботи підшлункової залози, викликають спазми шлунку і сильне кислотовиділення” [І. Росоховатський].

“Для нормальної роботи головного мозку необхідна постійна зарядка зовнішніми нервовими імпульсами, що йдуть від органів почуття через підкоркові утворення в корі” [В.Чемерис].

“Я з подивом спостерігала, як поволі судоми зм’якшувалися, корчі відпускали тіла, а сміх недужих вливався у потік природних веселощів всього плем’я” [О.Бердник].

“Злочинець симулював гіпертонію” [О.Бердник].

“Штучні органи, різні частини тіла людини запросто трансплантують: серце, нирки, печінку, легені, кінцівки” [В.Чемерис].

“Криза минула. Сказати по правді, я дуже боявся сепсису” [В.Бережний].

“Така рідина анестезує тіло в місці укусу, робить його нечутливим до болю” [В.Владко].

“Дуже ушкоджена ендокринна система. Серцево-судинна також” [В.Бережний].

Серед наведених прикладів природним і закономірним є вживання термінів, що позначають різні хвороби (мігрень, астма, гіпертонія, інфаркт), органи та їх частини (судини, мозок, апендикс, нерви, підшлункова залоза, шлунок, серце, нирки, печінка, легені, кінцівки). Наведені приклади свідчать про те, що терміни медицини одержують розкриття в основному в довільній авторській формі, що значною мірою відрізняє їх від суворо логічної форми дефініції, розробленої в науковій лексикографічній літературі. Прагнення до доступності, популяризації наукових знань відрізняють твори з фантастики від наукових текстів.

Не потребують пояснень і терміни, що мають паралелі в загальнолітературній мові або вживаються спеціалістами різних видів діяльності. Так, дуже часто використовуються назви різних професій: епідеміолог, терапевт, невропатолог, пульмонолог, хірург, психіатр та ін.

Якщо ж в художню тканину твору треба ввести вузькоспеціальні терміни, то їх значення найчастіше всього пояснюється автором. Наприклад: “Працюю над проблемою зв’язку епіфізу ендокринної залози в центрі мозку – з центральною нервовою системою, з одного боку, й іншими ендокринними залозами, з другого” [В.Засць].

Пояснення спеціального слова в художніх контекстах буває повним або частковим, препозитивним або постпозитивним (у примітці, в дужках, в лапках), з вказівкою на професію або вид діяльності. Наприклад: “Ходив до нашого психіатра Андрія Григоровича. Він заспокоїв мене. Мовляв, я психічно здоровий, лише нервова система вкрай виснажена. Таке називається астенічний синдром” [В.Засць]. Цей приклад демонструє препозитивне пояснення терміна.

Розкриття семантики терміна може здійснюватися шляхом опису зовнішніх проявів хвороби: “Виникне так звана асфіксія – удушення. Спочатку затуманиться розум, пригупиться чутливість, погаснуть рефлекси, припиниться дихання і, нарешті, зупиниться діяльність серця. От і все” [В. Владко].

Оскільки художня література не має завдань наукового мовлення, звернення до прийому введення дефініції можна вважати прикметою авторського стилю:

- Я гадаю, в нього амнестична афазія...
- Що це таке?
- Втрата мови від струсу мозку [В.Бережний].

У художнє мовлення часто вводяться лексичні одиниці, які функціонують у мові і як терміни, і як загальноновживані слова. Переходячи до розряду загальноновживаних слів,

терміни, як правило, повністю зберігають своє номінативне пряме значення [4, с.137]. Для забезпечення їх комунікативної функції іноді необхідне авторське пояснення, з яким саме значенням вжито слово. Звертаючи нашу увагу на певну лексичну одиницю, автор ніби підкреслює перерозподіл семантичного елемента в її структуру. Найчастіше це буває в тих випадках, коли письменник хоче підкреслити, що перед нами одиниця з термінологічним, а не загальноновживаним значенням: “Очі – це рецептори видимого випромінювання” [О.Бердник]. Терміни часто виступають в ролі синонімів до загальноновживаних слів. Наприклад: “Реанімація означає оживлення” [Н. Гайдамака].

У художній літературі, для якої точні наукові дані не мають вирішального значення, дефініцій як таких немає. Якщо ж за умовами контексту в них з’являється необхідність, то вони найчастіше подаються у виносці, щоб не відволікати увагу тих читачів, які володіють цією термінологічною лексикою, і, навпаки, привернути увагу читачів-неспеціалістів. Наприклад:

У тексті: “Після курсу дегідратійної терапії почав нормалізуватися пульс – із сорока ударів збільшився до п’ятдесяти п’яти” [В.Бережний]. У виносці: “Дегідратійна терапія – ліквідація набряків”.

У тексті:

– А може, це звичайна хвороба? Ну, скажімо, грип.

– Ні, золотко, інфекції не виявлено. Це розлад гомеостазу [В.Бережний].

У виносці: “Гомеостаз – сталість внутрішнього середовища організму.

У тексті: “Чи не починається агора-фобія?”. У виносці: “Агора-фобія – боязнь простору (мед.) [В.Бережний].

Таким чином, терміни обмеженого вживання, що не мають відповідників у своїй замкнутій терміносистемі і за її межами, одержують розкриття у розгорнутих описах, точність і інформативність яких залежать від знань автора про поняття, що характеризується.

Поодинокі представлені в мові сучасної української фантастики назви методів лікування: “Після сеансів лазеротерапії мігрені зникли” [І.Росоховатський]. “Справді, хіміотерапія, навіть найвишуканіша фітотерапія не повернуть радості тому, хто втратив її” [О.Бердник].

2. Однак функціонування термінів – нейтральних одиниць, абсолютно або відносно однозначних, незалежних від контексту, в неспеціальній сфері може призвести до зміни їх основного призначення – бути найменуванням спеціальних понять, а отже і до трансформації – змістовної, експресивно-емоційної і функціональної.

Входячи до загальнономовного вжитку, терміни розширюють сферу свого функціонування. Вони включаються в процес образно-переносного вживання. Переносне вживання деяких медичних термінів відзначено тлумачними словниками української мови. В умовах художнього контексту термін набуває експресивно-емоційного забарвлення [5, с.128].

Процес детермінологізації термінів може бути частковим, якщо термін зберігає номінативну функцію і одночасно набуває емоційно-експресивного забарвлення, і повним, коли терміни втрачають специфічні ознаки поняття медицини й виконують тільки експресивно-емоційну функцію.

Дослідники підкреслюють, що медичні терміни – найбільш активне джерело поповнення мови новими стилістичними ресурсами [6; с.10–14]. Інколи медичні терміни функціонують у мові наукової фантастики із зменшено-пестливими суфіксами. При цьому

використовується морфологічний спосіб творення слів: “І вже кров’яні тільця, вже клітини й клапанчики серця в підвищеній праці, у тривозі, в гарячці” [В.Винниченко]; “Навіть не інфаркт. Правда, є невеличка ішемійка міокарда, атеросклеротичний кардіосклерозик маленький” [В.Заєць]. У наведених прикладах зменшено-пестливі суфікси не змінюють реального змісту терміна, а лише розширюють його функціональні межі. Вони виступають засобом характеристики мовлення персонажа й одночасно стилістичним засобом підсилення експресії.

Цікавим нам здається використання медичного терміна **колапс** та похідних від нього слів в творах окресленого жанру: “колапс, у.ч., мед. Раптове зниження кров’яного тиску й різкий занепад серцевої діяльності, що супроводжується загальною слабкістю або втратою свідомості й загрожує життям” [7, т.4, с.216].

Наведемо декілька прикладів: “Глибоко зітхнувши, Микола почав концентруватися: мав не тільки здолати колапс, а й зберегти здатність блискавично приймати відповідальні рішення...” [Н.Околітенко].

“Психосуть учителя в глибокому колапсі, на поверхні свідомості лише той шар ноосфери, що замкнув колапс” [О.Бердник].

“Ми ледве не потрапили у страшний колапс автоматичних пристроїв” [О.Бердник].

“Замикання в колапс функціонального існування” [О.Бердник].

“Можливо, до цього спричинився колапс другого сонця...” [О.Бердник].

Як бачимо, тільки в першому прикладі медичний термін **колапс** використано наближено до його номінативного значення. У всіх інших прикладах цей термін входить до складу метафоричних конструкцій. Цей термін бере участь у створенні нових слів-оказіоналізмів:

	колапсування зірки
	сколапсовані світила
колапс	розколапсувати Чорні Діри
	розколапсування
	сколапсувати
	антиколапс

Відбувається своєрідне обігрування медичного терміна, а його поєднання з термінами астрономії створює цілісний образ, відображаючи індивідуальне світобачення О.Бердника. Саме спрямованість на новизну значень як принцип слововживання характерна для функціонування медичних термінів в немедичних текстах.

Нове лексичне оточення ламає звичні зв’язки і свідчить про еволюцію слова, що триває і в наші дні. Виходячи за межі своєї сфери, одержують нові відтінки значень деякі медичні терміни. Наприклад:

	псевдодуховних та квазікультурних капканів
колапс	буття
	еволюції

У Бердника цей термін набуває нового, значно ширшого значення, пов’язаного з філософським трактуванням дійсності: “Нашій цивілізації на злам століть загрожує небезпека опинитись в історичному апендиксі” [О.Бердник].

Навіть “нейтральніші” слова цієї сфери не позбавлені суто медичного забарвлення [8, с.143]. Термін **мозок** використовується як у своєму прямому, так і в переносному значенні, входячи до складу стилістичних фігур, наприклад, порівнянь:

“Будь-яка інформація потрапляє в мозок по нервових волокнах у вигляді своєрідного телеграфного коду” [О.Романчук].

“Може, доведеться вплинути на емоційний сектор мозку, активізувати логічні концептори” [О.Бердник].

“Чим завинив мозок, основний орган мислення, що ним бідкаються, із-за його діяльності сохнуть, згорають, хворіють” [О.Бердник].

“Мозок людини – це своєрідний космос” [В.Бережний].

“Мозок людини – думаюча маса...” [В.Бережний].

Суттєвий вплив на характеристику медичних термінів у художньому контексті мають прикметники. Вони змінюють семантичну структуру терміна, додаючи йому додаткових семантичних конотацій: кристалічний мозок, кібернетичний мозок, електронний мозок, зів’ялі легені, електронні нерви.

Мозок часто порівнюють з комп’ютером: “Нескуба сидів у нервовому заціпенінні, але мозок його працював чітко, немов добре налагоджена електронна машина” [В.Бережний]. Дійсно, цей орган створений так, що навіть важко уявити, які вимоги життя обумовили появу такого досконалого апарата. Але разом з тим людина постійно втручається в мозок, намагається знайти шляхи його удосконалення. Як правило, такі втручання не призводять до позитивного результату: “Мозок – небезпечна цяцька еволюції” [О.Бердник].

У мові творів письменників, що працюють у жанрі української фантастики іноді використовується персоніфікація: наділення неживих істот, зокрема роботів, властивостями людини. Наприклад: “Всі гарні мелодії чи вірші існують об’єктивно – в часі теперішньому чи майбутньому. Вони – продукт природних генераторів шуму, а з них людський мозок – найдосконаліший” [Н.Околітенко].

Мозок порівнюється з берегом, куди виносяться, як хвилі, спогади людини: “Вічний прибіг життя виносить на берег-мозок уривки споминів” [О.Романчук].

Термін **артерія** набуває в мові наукової фантастики нових нашарувань. Наприклад:

“Тіпається, колотиться, реве серце Німеччини. А по артеріях од нього женуть оті цифри по всьому організмі, вмент одних убивають, других ранять, третім несуть щастя” [В.Винниченко].

“А наші Дніпро, Волга, Дон та інші легендарні водні артерії – хіба це ті ріки, про які наші народи складали пісні й казки?” [О.Бердник].

“Крик, гуркіт, рвякїт, свист, дзвін. Ага, артерії, сьогодні мають добру роботу?” [В.Винниченко].

Треба зазначити, що персоніфікація – досить поширений прийом із використанням термінів. Наприклад: “Комп’ютер збільшував потужність двигунів, корпус корабля вібрував, тремтів, як у пропасниці...” [В.Бережний]. В. Винниченко, описуючи роботу біржі, також використовує персоніфікацію: “Від грудочки зеленої розтертої трави луснуло серце, спинився пульс, повривались усі артерії, і горобці загіджують розбиті заповіді й скрижалі поверженого бога” [В.Винниченко].

Досить часто значення одного й того ж медичного терміна подається авторами в різній інтерпретації. Наприклад:

“Функцію біологічного, до того ж недосконалого смока, який ви називаєте **серцем**, у нас виконують стінки судин” [В.Бережний].

“**Серце** – генератор енергії, насос, біохімічний трансмутатор” [О.Бердник]. У наведених прикладах автори зосередили свою увагу на призначенні і функціях одного з основних органів людського організму.

На базі термінів можуть виникати образні картини. Яскравий художній ефект підсилюється завдяки використанню метафор, порівнянь, якими обростає термін. Так,

описуючи хворобу та її наслідки, В.Бережний звертається до спортивної термінології: “Цей напад – наче пенальті, – пробував жартувати Лавро. Він знову лежав у своїй палаті, вкритий білим простирадлом. – Тут гол невідворотний. Два-один на користь матінки-Природи. Просто і ясно”. У результаті створюється цілісний образ, що втілює знання автора про предмет в його індивідуальному художньому баченні.

У мові української фантастики медичні терміни у поєднанні з космічними створюють експресивно насичені образи. Наприклад: “Як клітини організму не можуть шкодити одна одній, бо всі вони складають єдине тіло, так і різні еволюції космосу повинні нести в собі розуміння єдиного права” [О.Бердник]. “Образно кажучи, космос – ріка світлоносних капілярів, товща пульсуючих шнурів, по котрих передається інформація буття” [О.Бердник]; “космічна шизофренія” [О.Покальчук].

Повна детермінологізація відбувається при створенні образу людини за допомогою медичних термінів: “Невблаганно мурувалася в’язниця з кісток, м’язів, крові й найтонших нейронів” [О.Бердник].

У мові української наукової фантастики можна виділити поодинокі випадки емоційно-експресивного використання медичних термінів-дієслів. Наприклад: “Під ураганим вогнем світових інформаційних батарей, корчиться, стікає кров’ю, агонізує комуністична ідея” [О.Бердник].

“Зненацька стовбур багатоговікового дуба запульсував прозорими хвилями” [О.Бердник].

“Анатомувати радість легше” [Н.Околітенко].

Широко використовуються у творах цього жанру переносні значення деяких медичних термінів. Наприклад: “Крізь покриття виднілися блискучі агрегати, відчувалася пульсація потужних пристроїв” [О.Бердник]; “Пульсація всесвіту” [І.Росоховатський].

Простежений шлях семантичного перетворення медичних термінів: від номінативного вживання з метою створення професійного колориту через метафору і персоніфікацію, що змінюють семантичну структуру термінів до повної детермінологізації, що знімає спеціальне забарвлення і нівелює зв’язок з вихідним термінологічним значенням, – відображає загальну тенденцію до збагачення літературної мови термінами. Стилїстичне функціонування медичної лексики в творах аналізованого жанру дозволяє зробити деякі висновки щодо подальшої термінологізації або, навпаки, детермінологізації багатьох понять у сучасному українському прозовому слові. Проаналізовані терміни є невід’ємною частиною художньої образності творів української наукової фантастики. Однак суттєвою відмінністю контекстуального стилїстичного функціонування медичних термінів є різний ступінь їх детермінологізації. Вони сприймаються іноді як конкретні деталі, іноді – як метафоричні, номінативні або образні.

1. Ефимов А.И. *Стилистика художественной речи*. – МГУ. – 1961. – 448с. 2. Сорокин Ю.С. *Развитие словарного состава русского литературного языка: 30–90-е годы XIX века*. – М.; Л., 1965. – 565с. 3. Лазебник Ю.С., Ярмак В.И. *Поэзия XX века: слово, текст, мир*. – К.: Наукова думка, 1992. – 144с. 4. *Науково-технічний прогрес і мова*. – К.: Наукова думка, 1978. – 196с. 5. *Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови*. – К.: Наукова думка, 1990 – 216с. 6. *Русский язык и советское общество. Лексика современного русского литературного языка*. – М.: Наука, 1968. – 186с. 7. *Словник української мови: В 11т.* – К., 1970 – 1980. 8. Молодід Т.К. *Метафоризація термінів. Теоретичні проблеми лінгвістичної стилїстики*. – К.: Наукова думка, 1972. – С.135–149.